

Publicum dolori theatrum:

kilmingųjų laidotuvių apipavidalinimas

Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVIII a. viduryje

Straipsnyje tyrinėjamas LDK XVIII a. viduryje rengtų kilmingųjų laidotuvių apipavidalinimo savitumas, remiantis to meto periodinėje spaudoje skelbtais aprašymais. Nagrinėjamos proginų dekoracijų funkcijos ir vyraujantys vaizdiniai. Aptariamos velionio asmens, kilmės, dorybių ir nuopelnų reprezentavimo formos, atminties apie jį, mirties motyvai proginėje puošyboje.

Esminiai žodžiai: XVIII a. vidurys, Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, kilminieji, laidotuvės, proginės dekoracijos, *castrum doloris*, herbas, emblema

Baroko epochoje pasiruošimas mirti buvo ypač svarbus. Mirtis, anot Aarono Gurevičiaus, to meto žmonėms buvo tarsi „ekranas“, kuriame projektuojamos visos gyvenimo vertybės¹. Žmogus turėjo pasitikti mirtį, atlikęs visas krikščioniškas prievoles. Jam taip pat derėjo iš anksto pasirūpinti būsimąja palaidojimo vieta ir mišiomis, kurios bus laikomos už jo sielą po mirties. Testamentuose būdavo aptariamos ir laidotuvės, kurių neretai pageidauta kuklių, kokios dera doram krikščioniui². Tačiau hierarchizuotoje XVIII a. visuomenėje laidotuvių iškilmingumas ir prabanga buvo svarbus prestižo bei statuso paliudijimas, todėl šioms iškilmėms lėšų negailėta. *Pompa funebris* prasmingumas buvo grindžiamas tiek tradicija, tiek teologiniais argumentais³.

¹ А. Гуревич, Филипп Арьес: смерть как проблема исторической антропологии, Ф. Арьес, *Человек перед лицом смерти*, Москва, 1992, с. 9.

² Plačiau apie tai žr.: M. Paknys, Mirtis, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra: Tyrinėjimai ir vaizdai*, sudaryt. V. Ališauskas ir kt., Vilnius, 2001, p. 371–374.

³ Apie tai žr. J. A. Chrościński, „Castris et Astris“. Kazania i relacja pogrzebowe jako źródła his-

XVIII a. I pusę lenkų tyrinėtojai įvardijo kaip didžiausio masto laidotuvių iškilmių rengimo metą⁴.

Proginės dekoracijos buvo reikšminga tokių iškilmių dalis. Pasak Mieczysława Morkos, žiūrovo vaizduotei paveikti buvo pasitelkiamos visos įmanomos priemonės: architektūra, skulptūra, tapyba ir žodžio menas, sakykim, gausios inskripcijos, kurios papildė ir paaiškino proginės dekoracijos idėjinę programą⁵. Vaizdine kalba ir retorika buvo siekiama išaukštinti velionio dorybes ir nuopelnus bei pagerbti kilmingą giminę. Proginės dekoracijos, kitaip nei kiti mirusiojo pagerbimo ir įamžinimo būdai – antkapiniai paminklai, šeimų koplyčios, spausdinta laidotuvių poezija ir pamokslai, buvo laikinos, todėl dabar apie jas tegalime spręsti iš amžininkų aprašymų ir tik retais atvejais – iš raižinių. Laidotuvių apipavidalinimas šiuolaikiniam tyrinėtojiui atsiskleidžia kaip iškalbingas atminties meno pavyzdys, kuriame matyti tuometinių kultūrinių tradicijų, vertybių sistemos apraiškos.

Gana išsamus ir Lietuvos istoriografijoje mažai naudotas šaltinis iškilmiams tirti – XVIII a. periodinėje spaudoje publikuoti laidotuvių aprašymai. Nuo IV dešimtmečio reguliariai tokio pobūdžio žinias iš LDK spausdino Varšuvoje leidžiamas *Kuryer Polski*, vėliau jas sužinojome ir iš Vilniuje pradėtų leisti *Kuryer Litewski* (1760–1763) ir *Gazety Wileńskie* (1764–1793) savaitraščių. Kilmingųjų laidotuvių aprašymai – viena iš dažniausiai pasitaikančių publikacijų to meto periodikoje. Skaitytojai buvo informuojami ir apie kitus didikų gyvenimo įvykius – vestuves, vaikų gimimą, krikštynas, tačiau laidotuvės aptariamos nepalyginamai plačiau nei kitos šventės. Jų aprašymai kartais būdavo leidžiami ir atskirais laikraščių priedais. Šiame straipsnyje siekiama aptar-

torii sztuki, *Biuletyn Historii Sztuki*, 1968, nr 3, s. 390–391; B. Rok, *Człowiek wobec śmierci w kulturze staropolskiej*, Wrocław, 1995, s. 63.

⁴ M. Morka, Uroczystości pogrzebowe w Wilnie po śmierci Augusta II, *Kultura artystyczna Wielkiego Księstwa Litewskiego w epoce Baroku*, Warszawa, 1995, s. 147.

⁵ Ten pat.

ti XVIII a. kilmingųjų laidotuvių apipavidalinimo savitumą, remiantis to meto periodinėje spaudoje skelbtais aprašymais⁶.

Lietuvos istoriografijoje laidotuvių apipavidalinimo tema nebuvo plačiai tyrinėta. Laidosena ilgą laiką buvo daugiausia archeologų ir etnologų tyrimo sritis. Apie LDK rengtų kilmingųjų laidotuvių apipavidalinimą dažniausiai rašyta remiantis lenkų istorikų tyrinėjimais⁷. Minėtinios Juliuszo Adamo Chrościckio studijos, skirtos proginei laidotuvių architektūrai⁸. Lietuvos istoriografijoje barokinių laidotuvių specifiką trumpai aptaria Mindaugas Paknys, kalbėdamas apie mirties sampratą LDK kultūroje⁹. Pranešimą apie Vilniaus bernardinų bažnyčioje vykusias laidotuves yra parengusi Rūta Janonienė¹⁰. Į XVIII a. laidotuvių apipavidalinimą dėmesį taip pat atkreipė kitas LDK meno, socialinės ir politinės istorijos problemas – parateatrinis renginys, bažnyčių puošybą, insignijų naudojimą, – tyrinėję mokslininkai¹¹. Laidotuvių puošybos tema siejasi ir su proginės literatūros tyrinėjimais, kuriuose nagrinėjamas kilmingųjų įvaizdis laidotuvių poezijoje, laidotuvių kalbose bei šių leidinių iliustracijose¹².

⁶ Laikraščiuose randame tik katalikų tikėjimo didikų laidotuvių aprašymus, todėl ir šiame straipsnyje bus aptariamose tik katalikų laidotuvės.

⁷ Bibliografija žr.: M. Derwich, *Les recherches sur la mort en Pologne, Śmierć w dawnej Europie*, Wrocław, 1997, s. 21–27. Kalbant apie LDK paveldą, reikėtų išskirti lenkų menotyrininko M. Morkos straipsnį, skirtą Augusto II egzėkvijų Vilniaus katedroje apipavidalinimui: M. Moraka, *min. str.*, p. 147–161.

⁸ J. A. Chrościcki, p. 384–395; Tas pats, *Architektura okazjonalna XVI–XVIII wieku w Polsce, Treści dzieła sztuki*, Warszawa, 1969, s. 215–234; Tas pats, *Projektanci i wykonawscy katafalków z I połowy XVIII wieku, Rokoko. Studia nad sztuką i połowy XVIII wieku*, Warszawa, 1970; Tas pats, *Pompa funebris. Z dziejów kultury staropolskiej*, Warszawa, 1974.

⁹ M. Paknys, p. 371–374.

¹⁰ Konferencija „Iškilmės ir kasdienybė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystėje ir jos kontekstuose“ (VDA, KFMI), 2006 m. spalio 19–20 d., medžiaga dar paskelbta.

¹¹ H. Šabasevičius, *XVIII a. pabaigos – XIX a. teatrinis gyvenimas*, daktaro disertacija, Vilnius, 1995, rankraštis; D. Klajumienė, *Tapyti altoriai (XVIII a. – XIX a. I p.): nykstantys Lietuvos bažnyčių dailės paminklai*, Vilnius, 2006; G. Zujienė, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų, aukščiausių valstybės ir Bažnyčios dignitorių insignijos ir ceremonialas viešajame gyvenime XIII–XVIII a.*, daktaro disertacija, Vilnius, 2005, rankraštis.

¹² R. Jurgelėnaitė, *Lotyniškoji laidotuvių poezija. XVI amžiaus pabaigos Vilniaus akademijos tekstų retorinė analizė*, Vilnius, 1998; E. Patiejūnienė, *Brevitas ornata. Mažosios literatūros formos XVI*

Theatrum publicum

XVIII a. kilmingųjų laidotuvės būdavo bent kelias dienas truncančios iškilmės, turėjusios išplėtotą ceremonialą ir puošnų dekorą. Išskirtinis senųjų epochų laidotuvių bruožas buvo jų viešumas. Philippo Ariëso teigimu, iki pat XIX a. išliko net ir pačios mirties viešumas, kai žmogus mirdavo, apsuptas artimųjų ir kitų asmenų¹³. To meto kilmingųjų, ypač aukštų valstybės pareigūnų, laidotuvės sutraukdavo daugybę žmonių. Jų dalyviais ir stebėtojais tapdavo visų sluoksnių miestų ir dvarų gyventojai. Jėdziejus Kitowiczius, XVIII a. rašęs apie savo meto papročius, didikų laidotuves mini tarp viešųjų renginių („*O zjazdach publicznych*“) greta seimų, ingresų, užsienio pasiuntinių atvykimų¹⁴.

Laidotuvių ritualo schemą sudarė ceremonija velionio namuose, laidotuvių procesija iki bažnyčios, gedulingos mišios bažnyčioje ir išlydėjimas į kapines¹⁵. Karstą su didiko palaikais atsisveikinimo ritualui iš pradžių statydavo rūmų salėje, koplyčioje ar bažnyčioje, iš ten karstas vėliau iškilingai buvo pernešamas į laidojimo vietą¹⁶. Į bažnyčią karstą lydėdavo gausi procesija. Tai buvo turtingai išpuošta eiseną, kurioje dalyvavo valdžios pareigūnai, bajorai, dvariškiečiai, dvasininkai,

–XVII amžiaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės spaudiniuose, Vilnius, 1998; J. Sarcevičienė, *Lietuvos didikės proginėje literatūroje: portretai ir įvaizdžiai*, Vilnius, 2005, p. 188–206; J. Liškevičienė, *Mundus emblematum: XVII a. Vilniaus spaudinių iliustracijos*, Vilnius, 2005.

¹³ Ph. Ariès, *Mirties supratimas Vakarų kultūros istorijoje*, Vilnius, 1993, p. 27. LDK leisti laikraščiai taip pat pranešdavo visuomenei, kaip velionis ruošėsi mirčiai, kokiomis aplinkybėmis mirė ir kokie žmonės buvo su mirstančiuoju. Štai Vilniaus vyskupas Mykolas Zenkovičius mirė, anot spaudos pranešimo, dalyvaujant Baltarusijos sufraganui, jėzuitų teologui ir jo nuodėmklausiu, kunigams, dvaro kapelionams ir visiems dvariškiams, žr.: *Kuryer Litewski*, 1762 01 29, nr V.

¹⁴ J. Kitowicz, *Opis obyczajów za panowania Augusta III*, Warszawa, 1999, s. 279.

¹⁵ B. Rok, *Człowiek wobec śmierci w kulturze staropolskiej*, Wrocław, 1995, s. 62.

¹⁶ Atsisveikinimo ritualas galėdavo trukti labai ilgai, net keletą mėnesių, pvz., laikraštyje rašoma, kad Izabelė Kotryna Radvilaitė Oginskienė, Trakų kaštelionienė, mirė 1761 m. lapkričio 7 d., o į bažnyčią karstas buvo išneštas ir laidotuvės įvyko tik 1762 m. vasario 15 d., žr.: *Kuryer Litewski*, 1762, Supplement do gazet; Mykolo Puzino, mirusio 1762 m. vasario 26 d., laidotuvių eiseną laikraštyje aprašęs pranešėjas informavo, kad velionį laidos pavasarį arba rudenį, kai susirinks visa Puzinų giminė, žr.: Relacya konduktu ciała Ś. P. Wielm. Jmci Michała z Kozielska Puzyny..., *Kuryer Litewski*, 1762.

vienuoliai, religinės brolijos, miesto valdžia, pirkliai, amatininkų cechai. Gausios eisenos taip pat išlydėdavo ir pasitikdavo didiko kūną pervežant laidoti iš vieno miesto į kitą. Tokiose eisenose įvairių luomų atstovai rikiavosi nustatyta tvarka¹⁷. Buvo svarbi ir procesijų sustojimų vieta, kur pagarbą ir dėkingumą velioniui, skaitant pamokslus ir gedulingas kalbas, išreiškėdavo įvairios institucijos. Štai Vilniaus vyskupo Zenkovičiaus laidotuvėse jo kūnas iš pradžių buvo pašarvotas rūmų salėje, paskui „privačiai“, t. y. neviešai, perneštas į Šv. Nikodemo bažnyčią už Aušros vartų. Kitą dieną susirinkus į šią bažnyčią vyskupams, prelatams, kanauninkams ir kitiems dvasininkams vyskupo kūnas „paradiniu“ vežimu prabangiai išpuoštame karste buvo vežamas į miestą, kur prie vartų jį pasitikę basieji karmelitai išreiškė paskutinę pagarbą, toliau su ganytoju atsisveikino ir dėkingumą išreiškė jėzuitai, turgaus aikštėje – miesto valdžia, prie Šv. Jono Krikštytojo ir šv. Jono Evangelisto bažnyčios – Vilniaus akademija¹⁸.

Barokinėse laidotuvėse buvo ypač svarbūs vizualiniai elementai, veiksmo plėtotė. Greta apibūdinimo *publicum* amžininkų raštuose neretai laidotuvės apibūdinamos žodžiu *theatrum* – reginys. Namai ir bažnyčios, gatvės, kuriomis ėjo procesija, buvo puošiamos laikino po-

¹⁷ Apie tai, kokia procesija lydėdavo didikus, galime spręsti iš 1753 m. Pranciškos Višnioveckos Radvilienės, Vilniaus vaivados, LDK didžiojo etmono Mykolo Kazimiero Radvilos žmonos, laidotuvių aprašymo. Didikės kūnas buvo pervežamas palaidoti iš Myriaus į Nesvyžių. Myriuje velionę išlydėjo procesija, kurios pradžioje ėjo Myriaus grafystės ekonomas su savo valdiniais, po jų – miestiečiai ir cechai, toliau dvasininkai ir vyskupas. Už vežimo su karstu ėjo dvaro damos, Naugarduko vaivadijos bajorai, LDK raitelių regimentas. Nesvyžiuje laidotuvių eisenos pradžioje ėjo Nesvyžiaus kunigaikštystės ekonomas su valdiniais, paskui juos cechai ir pavaldžių miestų gyventojai, vienuoliai, atvykę iš Lenkijos ir LDK, graikų apeigų dvasininkai, 6 trimitininkai ant žirgų ir kunigaikščio kapela, po jų – katalikų dvasininkai, abatai ir vyskupai, už jų procesijai vadovaujantis Žemaičių vyskupas Dominykas Tiškevičius, keli šimtai dvariškių su deglais, po jų vežimas su karstu, apsuptas 12 aksomo apsiaustus vilkinčių kambarinių, už vežimo ėjo svečiai ir šeimos nariai, vilkintys ilgus gedulingus apsiaustus, su žvakėmis rankose. Paskutiniai ėjo dvariškiai ir LDK raitelių regimentas. Nuo vartų per turgaus aikštę iki bažnyčios stovėjo eilė lempomis apšviestų piramidžių, dviejų eilių pėstininkų ir janyčarų vėliavų rikiuotė, žr.: *Kuryer Polski*, 1753, nr III, Supplement.

¹⁸ *Kuryer Litewski*, 1762. 02. 05, nr VI.

būdžio dekoracijomis, kūrusiomis gedulingą nuotaiką. Ypatingą reikšmę laidotuvių ceremonijoje turėjo apšvietimas, suteikiantis barokinio teatriškumo efektą ir sustiprinantis iškilmingumo pojūtį. Laidotuvių procesijose velionį lydėdavo deglus ir žvakes nešantys žmonės, buvo paruošiama namų ir bažnyčių, kuriose šarvotas mirusysis, iliuminacija. Paprastai visa bažnyčios erdvė būdavo pertvarkoma taip, kad sudarytų tinkamą foną ir sutelktų visą dėmesį į iškilmes: kad nepatektų dienos šviesos, uždengiama langai ir navos, sienos dekoruojamos juodu arba purpuriniu audeklu, aliejinėmis lempomis ir žvakėmis sukuriamą tam tikra apšvietimo sistema, išryškinanti svarbiausias laidotuvių ritualo vietas – bažnyčios centre statomą *castrum doloris* (liūdesio pilį), didįjį altorių ir sakyklą¹⁹.

Laidotuvių aprašymuose akcentuojama prabanga, laidotuvių vežimo, karsto, juos puošiančių audinių brangumas. Prabanga turėjo pabrėžti įvykio reikšmingumą, podraug ji buvo siejama su kilmingumu. Štai Pranciškos Radvilienės kūnas iš parapinės Myriaus bažnyčios buvo išlydėtas, įdėjus jį į ąžuolinį karstą, užkeltą ant paprasto vežimo, o prie Nesvyžiaus, kur velionė turėjo būti palaidota, kūnas buvo perkeltas po turkiško kilimo baldakimu į varinį karstą, dekoruotą paauksuotomis lentelėmis ir kitomis puošmenomis. Karstas buvo pastatytas ant karmazino spalvos aksominiais užtiesalais apdengto vežimo, pakinkyto aštuoniais žirgais, apdengtais tokiais pat užtiesalais²⁰.

Pareigūnų laidotuvėse ypatingą reikšmę turėjo insignijos, rodžiusios velionio užimamą padėtį politiniame valstybės gyvenime. Insignijos buvo nešamos per procesiją paskui karstą, o ceremonijos pabaigoje laužomos ir metamos po katafalku²¹. Įvykio reikšmingumą taip pat siekta pabrėžti šaudymu iš patrankų. Pabūklų griausmu tuo metu buvo pažymimos visos svarbios miesto ir valstybės iškilmės – seimelių ir

¹⁹ J. A. Chrościcki, Projektanci i wykonawscy katafalków..., s. 263–265.

²⁰ *Kuryer Polski*, 1753, nr III, Supplement.

²¹ G. Zujienė, p. 145–151.

tribunolų sesijų pradžia ir pabaiga, valdovui pagerbti skirti renginiai, didikų šventės, taip pat laidotuvės.

Reglamentuota tvarka išsirikiavusi eisena, proginė architektūra, prabanga, šaudymas iš patrankų buvo būdingi visų barokinių iškilmių atributai, demonstruojantys propagandinį tokių renginių pobūdį. Tokiais pat kilmingųjų laidotuvių apipavidalinimo elementais siekta pabrėžti velionio ir jo šeimos statusą, tačiau dekore svarbūs ir kiti, dvasiniai-didaktiniai, motyvai. Laidotuvių dekoras, kaip ir laidotuvių pamokslai, turėjo pateikti velionio doro gyvenimo ir tinkamos mirties pavyzdį gyviesiems. Ypač vaizdžiai šie motyvai atsiskleidžia proginėse bažnyčių dekoracijose.

Castrum doloris

Svarbiausias bažnyčių puošybos elementas buvo *castrum doloris*, arba katafalkas, statomas šventovės, kurioje šarvojamas kūnas arba pagerbiamas velionio atminimas²², centre. *Castrum doloris* buvo sudėtingos kompozicijos statinys, papuoštas tapybiniu ir skulptūriniu dekoru. Šis simbolinė ir emblemė kalba formavo tam tikras vaizdines metaforas. Laidotuvių dekoracija dažniausiai buvo kuriama tarsi vizualinė paneigirika mirusiajam. Panašiai kaip giriamojoje kalboje, kuriai retorikos reikalavimai nurodė, kad asmuo turi būti giriamas remiantis tuo, kas buvo *ante ipsum, in ipso, post eum* (iki jo, jame ir po jo)²³, *castrum doloris* puošyboje galime išskirti su velionio kilme, jo savybėmis ir jo šlove susijusius motyvus.

Herojaus idealas nuo Antikos laikų buvo siejamas su kilmingumo idėja. Didikų kilmė neretai buvo visą pagyrimą atstojantis ir dėl to išskirtinai pabrėžiamas topas giriamojoje kalboje²⁴. Herbas, kaip svar-

²² Pvz., katafalkas buvo statomas mirusiam valdovui pagerbti daugelyje Abiejų Tautų Respublikos miestų, žr. M. Morka, min. str.

²³ R. Jurgelėnaitė, p. 72.

²⁴ Ten pat, p. 73.

biausias kilmingumą išreiškiantis ženklas, dažniausiai tapdavo pagrindiniu katafalko dekoru elementu. Neretai herbas būdavo jungiamoji visos puošybos programos grandis. Šitaip, pavyzdžiui, buvo sukurtas 1731 m. Viešvėnų (Vieksnių?) tijūno Važinskio (Ważyński) laidotuvių Vilniaus dominikonų Šv. Dvasios bažnyčioje dekoras. Tokį puošybos sumanymą iš karto pastebi ir laikraštyje laidotuves aprašęs asmuo: „Visos architektūros invencija buvo paremta herbu *Habdanku*, kuris reprezentuojamas dviguba V raide”²⁵. Važinskio laidotuvėms sukurto *castrum doloris* struktūra buvo tokia: virš katafalko debesyse tarp aukšinių spindulių stovėjo Dievo Tėvo, žiūrinto į *Habdanką*, figūra²⁶. Po ja – Švč. Mergelės Marijos, dar žemiau – tijūno patrono šv. Elijo ir vienuolijos įkūrėjo šv. Dominyko atvaizdai. Abu šventieji rankose laikė *Habdanką*. Tarp jų – iš debesų besileidžiančio šv. Mykolo Arkanangelo, pagrindinio mirusiojo šventojo globėjo, atvaizdas. Šis dešinėje rankoje laikė herbinį ženklą, pavaizduotą lyg svarstyklės, kurių vienoje lėkštelėje buvo amžinybės simbolis, kitoje – dignitoriaus insignijos. Herbas buvo panaudotas ir kitose katafalko bei bažnyčios dekoru vietose: virš baldakimo kutų du angelai laikė herbinę raidę auksiniame skyde, virš bažnyčios durų ant krepo apmušalų buvo nutapytas erelis, snape nešantis herbinę raidę, o naguose – epitafiją su panegirika Važinskių giminei²⁷.

Herbas galėjo simboliškai išreikšti patį asmenį ar jo giminę, pvz., minėto Važinskio laidotuvėse našlės gedului pavaizduoti buvo panaudota Mirties alegorija, kuri *Habdanką* kastuvu atskiria nuo žmonos herbo Kžyvda (*Krzywda*)²⁸. Neretai dekore buvo sukomponuojami atskiri herbo figūros elementai. Tarkime, Jeronimo Žabos 1765 m. lai-

²⁵ *Kuryer Polski*, 1731, nr C.

²⁶ Tekste nėra nurodyta, ar tai buvo skulptūrinė kompozicija, ar nutapytos figūros. Proginės dekoracijos buvo gaminamos iš įvairių medžiagų: medžio, gipso, molio, audeklo ir kt. Apie tai žr. J. A. Chrościcki, *Architektura okazjonalna...*, s. 215–234.

²⁷ *Kuryer Polski*, 1731, nr C.

²⁸ Ten pat.

dotuvių Alšėnuose dekore viena Žabų giminės herbe Koscieša (*Koscięsza*) vaizduojama strėlė perveria širdį, tokiu būdu išreiškdamą našlės gedulą, kita – pakilusi virš debesų, simbolizuoja išėjimą iš žemiškojo gyvenimo²⁹.

Velionio arba susigiminiavusių šeimų herbai dekore dažnai buvo gretinami su krikščioniškaisiais simboliais. Neretai herbus laikydavo pagrindines krikščioniškąsias dorybes išreiškiančios alegorijos, sakykim, 1753 m. Marijonos Chreptavičiūtės, Brastos kaštelionaitės, laidotuvėse Vilniaus Šv. Jonų bažnyčioje prie katafalko kampų buvo nutapytos keturias pagrindines dorybes – Išmintį, Susivaldymą, Teisingumą ir Tvirtumą – išreiškiančios figūros, kurios laikė Chreptavičių herbą, t. y. į viršų nukreiptą strėlę su inskripcija: „*Quo monstrat eundum*“ (Rodau, kur reikia eiti), motinos šeimos Römerių herbą, vaizduojantį dvi piligrimų lazdas, su inskripcija: „*Ad peregrinandum in terrā*“ (Piligrimystei žemėje) ir velionės senelės šeimos Krišpinų (Kryszipin) herbą, vaizduojantį medį tarp dviejų elnių galvų ir į jį atsirėmusio liūto, su inskripcija: „*Sic juncta quiescam*“ (Taip sujungta ilsėsiuosi)³⁰. 1748 m. Vilniaus Šv. Kazimiero bažnyčioje Dysnos (?) seniūno Mykolo Poklevskio Kozielo (Michał Poklewski Koziell) egzekvijose virš karsto buvo nutapytas seniūno patrono šv. Mykolo su skydu paveikslas, skyde pavaizduotos trys teologinės dorybės – Tikėjimas, Viltis ir Meilė. Po šiuo paveikslu pakabintas velionio portretas, virš kurio nutapytas herbas – pusmėnulis su trimis strėlėmis, nukreiptomis į tris dorybes. Inskripcija po paveikslu skelbė: „*Ego tres sagittas mittam, quasi exercens me ad signum*“ (O aš paleisiu arti jo tris vilyčias, tarsi lavindamas šaudyti į taikinį. 1 Sam 20, 29)³¹.

²⁹ *Addyament do Gazet Wileńskich*, 1765, nr XL.

³⁰ Pastaroji inskripcija kalba ne tik apie Krišpinų ženkle vaizduojamą į medį atsirėmusį liūtą, bet ir apie Chreptavičiūtės palaidojimą šalia močiutės Vilniaus Šv. Jono Krikštytojo ir šv. Jono Evangelisto bažnyčios kriptoje. Aprašymas: *Kuryer Polski*, 1753, nr XIX, Supplement.

³¹ *Kuryer Polski*, 1748 09 17, nr DL.

Antroje giriamųjų kalbų dalyje kalbama, kas yra *in ipso* (jame). Laidotuvių dekore asmens tapatybę išreiškė velionio portretas ir jo inicialai. Portretas būdavo iškeliamas virš karsto, o inicialai naudojami įvairiose dekoro vietose: išraižomi sidabrinėse lentelėse ir prikalmi prie karsto, nutapomi arba išdėliojami iš šviečiančių lempų. Velionio dorybes dažnai išreiškėdavo pagrindinių krikščioniškųjų dorybių personifikacijos, kurias su mirusiu asmeniu susiedavo lotyniškų inskripcijų tekstai. Kartais būdavo pabrėžiamos individualios, tik tam asmeniui būdingos dorybės, pvz., Izabelės Kotrynos Radvilaitės Oginskienės, Trakų kaštelionienės, laidotuvių Maladečinoje dekore ypač pabrėžiamas velionės dosnumas: „Vienoje katafalko pusėje stovėjo genijus, vienoje rankoje laikantis kunigaikštienės portretą, o kita dalijantis brangenybes ir pinigų vargstantiems, kitoje pusėje stovėjo Laiko figūra su klepsida ant galvos, rankose laikanti dalgį ir antkapį, vaizduojantį kunigaikštienės maldingumą, dosnumą ir gerumą“³².

Nedaug XVIII a. viduryje galima rasti velionio išsimokslinimą šlovinančių simbolių. Tik Jeronimo Žabos, Minsko vaivados, laidotuvių dekore yra knygos simbolis: šalia katafalko buvo sustatytos piramidės, ant jų – seniūno dorybes išreiškiantys simboliai, o tarp jų pavaizduotos dvi rankos su atverstomis knygomis, ant vienos kurių parašyta – *Scientia* (mokslas), ant kitos – *Pietas* (pamaldumas arba gailėstingumas)³³.

Svarbi asmens pagyrimo dalis buvo visuomeninė jo padėtis. Anot Rasos Jurgelėnaitės, laidotuvių cilių herojaus kilnumas buvo siejamas su jo visuomenėje užimama vieta, kuri, kaip ir aukšta kilmė, laikyta palankios lemties ženklu³⁴. Velionio padėtį politiniame valstybės gyvenime išreiškė insignijos, kuriomis buvo puošiamas katafalkas ir visa bažnyčia. Sakykime, laidojant Polocko vaivadą ir LDK lauko etmoną

³² *Supplement do Gazet Wileńskich*, 1762.

³³ *Addytament do Gazet Wileńskich*, 1765, nr XL.

³⁴ R. Jurgelėnaitė, p. 73.

Stanislovą Denhoffą, prie karsto ant pagalvių buvo sudėta buožė, bunciukas, šarvai, keletas kardų, skydas, Baltojo erelio ordinas ir etmono kepurė³⁵. 1751 m. laidojant LDK didįjį maršalą Povilą Sangušką mirusiojo insignijos vaizduojamos didžiajame altoriuje: prie kryžiaus po Nukryžiuotojo kojomis pririštos dvi maršalo lazdos ir ordino juosta³⁶.

Trečia panegirikos dalis *post eum* (po jo) – tai pasitraukimas iš gyvenimo, mirusįjį lydintis geras vardas. Velionio atminimas išlikdavo tarp gyvųjų pasklidęs jo šlovės (*fama, laus, gloria*) pavidalu³⁷. Dažname katafalke būtent *Fama* – viešosios nuomonės arba šlovės personifikacija – laiko velionio portretą. Šlovę jam paprastai atnešdavo valstybei ir Bažnyčiai skirta veikla. Laidotuvių dekore mirusiojo nuopelnai aukštinami įvairiai. Kai velionio pareigybė buvo susijusi su karyba, akcentuoti karo atributai. Pvz., Livonijos kašteliono Jono Mykolo Strutinskio (Jan na Strutinie Strutyński) laidotuvėse ant katafalko buvo pavaizduota Mirties alegorija su strėlėmis, vėliavomis, buožėmis, ietimis ir kitais ginklais³⁸. Antrą laidotuvių dieną dekoracijos pakeistos ir centre pastatyta Šlovės alegorija, kuri laikė mirusiojo portretą ir Antalieptės basųjų karmelitų jam, kaip vienuolyno fundatoriui, skirtą chronostikoną: „*Ioannes strUtyński IosephI genItor, fUnDator noster, Ut tIbI In eXCeLsIs perennet gLoria IustUM est*“ (Jonai Strutinski, Juozapo tėve, mūsų fundatoriau, tegu tave Danguje teisingumo šlovė nuolat lydi)³⁹. Breslaujos stalininko ir LDK kariuomenės vėliavininko Jono Felikso Šiškos (Jan Felix Szyszka) laidotuvių Polocke puošybos programa buvo paremta riterystės motyvu. Pagrindinė katafalko puošybos idėja, anot laikraščio pranešėjo, buvo Senojo Testamento žodžiai: „*Super co-*

³⁵ G. Zujienė, p. 148.

³⁶ Ten pat.

³⁷ R. Jurgelėnaitė, p. 79.

³⁸ *Kuryer Polski*, 1746, nr CCCCLXXXVII.

³⁹ Ten pat. Jonas Mykolas Strutinskis, jo sūnus Juozapas su žmona Rože Pliateryte buvo bažnyčios fundatoriai, 1732 m. padovanojo žemės ir greičiausiai tuoj pat pradėjo statyti bažnyčią, pavadintą Šv. Kryžiaus vardu. Statyba baigta 1763 m., žr. B. Kviklys, *Mūsų Lietuva*, Vilnius, 1989, t. 1, p. 601–602.

lumnas arma, ad memoriam sempiternam“ (O ant šulų padėjo ginklų amžinam atminimui, 1 Mak 13, 29). Katafalką puošė kolonos, ant kurių stovėjo figūros, laikančios ginklus ir vėliavą, o prie katafalko – šešių riterių, laikančių numirėlių galvas, simbolizuojančias nugalėtus priešus, skulptūros⁴⁰.

Važinsčio laidotuvėse simboliškai perteikiamos velionio geradarystės Dominikonų ordinui: „Švč. Mergelė Marija su rožių vainiku, laikanti rankoje tris rožes, pono tijūno Ašmenoje Šv. Rožinio [brolijai ar altoriui?] fundaciją primenanti. [...] Šv. Dominykas, laikantis rankoje „Patentą“, kuriuo ponui tijūnui dominikonai suteikia visas broliams skiriamas malones“⁴¹. Kitoje vietoje bažnyčios dekore jau tiesiogiai nupasakojami velionio nuopelnai: „Iš vienos bažnyčios pusės ant juodo krepo apmušalų buvo nutapyta „Religio“ (Tikėjimas), kuriame išreikštas Dominikonų ordino gailestis, kad prarado savo geradarių ir išvardytos Respublikoje jo pastatytos ar paremtos bažnyčios“⁴².

Greta šių velionį ir jo šeimą šlovinančių dekoro programų buvo artimųjų paguodai, susitaikymui su netektimi skirtų motyvų. Tarkime, Marijonos Chreptavičiūtės, Brastos kaštelionaitės, laidotuvių Šv. Jonų bažnyčioje dekoras buvo tarsi amžinojo gyvenimo pažado metafora. M. Chreptavičiūtė buvo palaidota šeimos kriptoje, įrengtoje po šios bažnyčios Loreto Marijos altoriumi⁴³, todėl idėjinė laidotuvių dekoro programa buvo paremta Loreto Švč. Mergelės Marijos namelio pernešimo gretinimu su velionės kelione į Švč. Mergelės Marijos namus: virš katafalko buvo ištapytas Loreto Švč. Mergelės Marijos namelio pernešimas, po juo – velionės portretas, genijaus nešamas viršun link namelio su inskripcija: „*Translatum est gaudium terrae*“ (Žemės džiaugsmas atimtas. Iz 24, 11). Po juo – epigrama:

⁴⁰ *Addytament do Gazet Wileńskich*, 1770 03 02.

⁴¹ *Kuryer Polski*, 1731, nr C.

⁴² Ten pat.

⁴³ V. Drėma, *Vilniaus Šv. Jono bažnyčia*, Vilnius, 1997, p. 115.

*Do Loretu swój niegdys dom Maria Panna
Przeniosła, do Marii Domu Marianna
Gdy się dzisiaj przenosi, wnoście z tej nowiny
Nie pogrzeb, lecz godowe są to Przenosiny*⁴⁴.

(Į Loretą kadaise savo namą pernešė Mergelė Marija, /
Į Marijos namus Marijona / šiandien persikelia / prisiminkite šią naujieną /
ne kaip laidotuves, o kaip iškilmingą pernešimą).

Susitaikymo su mirtimi motyvas išryškėja ir tris dienas besitęsiančioje atsisveikinimo su mirusiuoju ceremonijoje, kai kasdien pakeičiama katafalko struktūra. Pirmą dieną dekoras būdavo skiriamas šlovinti mirusiajam, priminti jo dorybėms ir nuopelnams valstybei ir Bažnyčiai. Tądien portretas buvo iškeliamas virš visos *castrum doloris* konstrukcijos, tarsi rodant, kad šlovinti velionį yra svarbiausias šio dekoru uždaviny. Antrą dieną portretas būdavo pastatomas priešais karstą – tarsi primenama apie žmogaus mirtį ir artėjančią atsisveikinimą. Neretai tuo metu centre pastatydavo Mirties alegoriją, pvz., Žabos laidotuvėse antrą dieną centre buvo pastatyta Mirtis, perlaužianti herbinę strėlę⁴⁵. Trečią dieną dekoracija dažnai vaizduodavo kapines arba antkapius. Tarkime, I. K. Radvilaitės Oginskienės laidotuvėse trečią dieną dekoracijos vaizdavo kapines, kurių viduryje stovėjo Mirties figūra, rankose laikanti antkapį, ant kurio surašyti titulas, vardas ir gyvenimo metai⁴⁶. J. F. Šiškos laidotuvėse antrą dieną nuleistas velionio portretas, virš jo pavaizduota krintanti kolona ir valstybės herbai, trečią dieną vietoj postamento iš žemių supiltas kapas, ant kurio pastatytas paprasto darbo kryžius, kojūgaly nutapyta Mirties su kastuvu alegorija, galvūgaly – iš lempų išdėliotas velionio vardas⁴⁷. Tokia laidotuvių dekoru idėjos plėtotė atlikdavo ne tik artimųjų paguodos, bet ir tam tikrą didaktinę funkciją, drauge su sielovadiniais veikalais primindama, kad gedulo

⁴⁴ *Kuryer Polski*, 1753, nr XIX, Supplement.

⁴⁵ *Addytament do Gazet Wileńskich*, 1765, nr XL.

⁴⁶ *Supplement do Gazet Wileńskich*, 1762.

⁴⁷ *Addytament do Gazet Wileńskich*, 1770 03 02.

laikas skiriamas artimųjų apmąstymams apie mirtį, Paskutinį Teismą ir savo išganymą.

Kai kuriose laidotuvėse tik paskutinę dieną buvo paklūstama velionio prašymui būti palaidotam kukliai. Tuomet keisdavo visą bažnyčios dekorą – vietoj puošnaus katafalko statydavo paprastą karstą, atsisakydavo gausios iliuminacijos. Taip buvo pasielgta Mstislavlio kaštelionienės Elzbietos Oginskytės Puzinienės, pašarvotos Vilniaus Šv. Jonų bažnyčioje, laidotuvėse. Vykdamas velionės testamentu išreikštą valią jos kūnas prieš palaidojant buvo perkeltas į medinį karstą, teuzdegto 6 žvakės⁴⁸. J. M. Strutinskio, Antalieptės basųjų karmelitų vienuolyno fundatoriaus, laidotuvėse trečią dieną velionis pagal paskutinį savo norą buvo apvilktas karmelitų abitu, o pagrindiniu bažnyčios puošybos akcentu tapo Karmelio kalnas⁴⁹.

Apibendrinant galima sakyti, kad XVIII a. laidotuvės buvo rengiamos kaip viešasis reginys. Jų apipavidalinimas – ne tik velionio pagerbimo, bet ir svarbus šeimos reprezentacijos aktas, kartu ir vienuolijos, kurios nariai dažniausiai būdavo šio deko programos kūrėjai, dėkingumo už fundacinę velionio šeimos veiklą ar rėmimą pareiškimo būdas. XVIII a. vidurio iškilmes galima vadinti barokinėmis tiek savo forma, tiek turiniu. Joms buvo būdingas embleminis dekoras, prabanga ir teatriškumas. Pagrindinis puošybos elementas – herbas, naudotas kaip velionio kilmingumo ženklas, asmens ir giminės simbolis. Būtinai katafalkų puošyboje velionio portretas ir jo inicialai. Emblemomis ir simboliais buvo išreiškiamos velionio dorybės ir jo nuopelnai valstybei ir Bažnyčiai. Išryškinama velionio fundacinė veikla, dekore naudojamos insignijos ir kariniai atributai, kaip velionio visuomeninės padėties ženklai.

⁴⁸ *Gazety Wileńskie*, 1768 oI 16, nr III.

⁴⁹ *Kurier Polski*, 1746, nr CCCCLXXXVII.

Lina Balaišytė

Publicum dolori theatrum: Funerals of the Nobility in the Mid-18th Century in the Grand Duchy of Lithuania

Summary

In the 18th century, funerals of the nobility were a public celebration involving participation of city-dwellers of all social layers. The significance of such ceremonies is demonstrated by their descriptions regularly appearing in the periodical press of the time and frequently published as separate supplements to newspapers. Funerals were regarded as an act of respect for the deceased, an occasion for enumeration of his achievements for the state and the Church, and a vehicle for display of the noble family. The public character of the funerals of the wealthy was represented by lengthy rituals at the home of the deceased and large funeral processions accompanying the dead to the church, with participation of municipal officers, guilds, fraternities, clergy and noblemen. Public ceremonies were also held by various institutions (such as magistrate, monastic orders, and Vilnius Academy) to pay their last respect to dead state officials.

At church where the dead were laid out, along with funeral service, the deceased were honoured by decorations created for the occasion. These were elaborate structures, so-called *castrum doloris*, decorated with emblems and symbolic devices, which may be viewed as a visual panegyric to the deceased. Funeral decorations matched the funeral rhetoric requirement for glorification of the deceased based on what was before him (the origin that was represented in funeral decorations by the coat of arms of the family), within him (the personality of the deceased was rendered in the decor through his portrait, initials, symbolic representations of his virtues, etc.) and after him (glory as a result of the work done for the good of the state and the Church was expressed in decorations as symbols of beneficence, offices, and military achievements). The publicity and theatricality of the funerary feasts held in Vilnius in the mid-18th century as well as the symbolic-emblematic nature of decorations used suggest of their Baroque form and content. Compared to the previous century, there were no substantial changes in their nature.